

Enes Kujundžić

OSNOVA KNJIŽEVNE BIBLIOGRAFIJE BOŠNJAKA

Sažetak

Bošnjačko književno naslijeđe je tokom minulih stoljeća akumulirano u različitim formatima (rukopisi i štampana građa), zatim na različitim jezicima (bosanski, arapski, turski i perzijski) i različitim pismima (bosančica, latinica, ćirilica i arebica). Izgleda, međutim, da ova kulturna raznolikost nije bila dovoljan razlog da ono doživi svoju kumulativnu obradu u jednoj cjelovitoj bibliografiji. Prvobitine popise knjiga i arhivskih artefakata, koji čine ovu dragocjeno duhovnu baštinu srećemo u popisima ostavštine vlasnika knjižnih zbirki zabilježene u sidžilima šerijatskih sudova. U dvadesetom vijeku, pak, uslijedio je ozbiljan napor pojedinih autora da ovu kulturološku građu stručno bibliografski i kataloški obrade.

Ključne riječi: bibliografija, Bošnjaci, književno naslijeđe, kulturološka građa, stručna bibliografska obrada

Opći pogled

Rast intelektualne produkcije kroz minula stoljeća u Bosni i Hercegovini sa manje ili više konzistentnosti i uz brojne lakune pratili su svojevrsni bibliografski popisi prdukata duha i uma učenih pripadnika bosanskohercegovačkog društva što treba zahvaliti u najvećoj mjeri individualnim nastojanjima upornih pojedinaca.

Aktivnosti na bosanskohercegovačkoj bibliografsko-kataloškoj praksi u različitim fazama njenog razvoja, uključujući uvođenje i primjenu profesionalnih standarda u ovoj djelatnosti od strane odgovarajućih bibliotečkih institucija i arhivskih ustanova, uz ranije pokušaje, može se reći da su ozbiljnije započele u drugoj polovini dvadesetog stoljeća. U tome, za nauku i kulturu dragocjenom poslu, su najbolje prošle zaokružene cjelovite intelektualne tvorevine u rukopisnoj i štampanoj formi koje obično nazivamo knjigama, dok je arhivska građa uglavnom bila i još uvijek je svakako nedovoljno predmet interesa popisivača. I jedna i

druga vrsta građe danas spadaju među najdragocjenije segmente sačuvanog dijela dokumentarnog naslijeđa Bosne i Hercegovine.

Od niza popisa knjiga zaostalih iza umrlih osoba sačuvanih u *sidžilima* šerijatskih sudova pa preko pojave *Epitome vetustatum provinciae bosnensis* (Venecija, 1765.) Filipa Lastrića kroz čitavu historiju Bosne i Hercegovine prisutna je težnja da se popišu i za kasnije generacije sačuvaju naslovi djela čiji su autori bili učeni ljudi porijeklom iz ove zemlje. Popisi starih i rijetkih knjiga u bibliotekama koje su vlasništvo vjerskih zajednica i drugim depozitorijima, uključujući i one u Gazi Husrevbegovoj biblioteci još nisu sistematski istraženi iako predstavljaju kulturološku činjenicu prvoga reda.¹

Izraz koji u najširem smislu opisuje cjelinu dokumentarnog naslijeđa Bosne i Hercegovine je *Bosniaca*. Ovaj izraz je prvi put spomenuo, prema današnjim saznanjima, Joannes Cothilf Stritter u svojoj knjizi *Memoria populorum ...* (objavljenoj u Petropolisu – Petrogradu, 1774. godine). Ovaj izvor, pored građe koja nosi naziv *Slavica, Service, Chrovatica, Zachlumica, Terbunica, Paganica, Diecleica, Moravica, Bulgarica, Vlachica, Polonica i Boemica*, također, pominje i *Bosniacu*. Kasnije, taj izraz nalazimo naveden u stručnoj literaturi i u bibliotečkim časopisima Bosne i Hercegovine. Njime se u najkraćem opisuje literatura iz ove zemlje i literatura koja se odnosi na ovu zemlju.

Prvi ozbiljan napor da se započne institucionalni rad na bosanskohercegovačkoj bibliografiji u vezi je sa aktivnostima Instituta za balkanološka istraživanja u Sarajevu, koja je inicirao Carl Patsch u periodu između 1908. i 1918. godine. Unutar konteksta kompiliranja bibliografije šireg područja Balkana (Albanija, Crna Gora, Makedonija), dr. Patsch je pokušao uključiti i bibliografiju Bosne i Hercegovine. Ideja o stvaranju opće bibliografije *Bosniace* datira iz 1909. godine kada je dr. Patsch povjerio ovaj zadatak mladom istraživaču Hamdiji Kreševljakoviću koji je kasnije postao jedan od najprominentnijih bosanskih historičara. Angažovanje na ovom poslu je pomoglo Kreševljakoviću da pripremi i objavi studiju o štamparijama tokom

¹ Rani izvori podataka o bosanskohercegovačkoj literaturi su knjige Filipa Lastrića. *Epitome vetustatum provinciae bosnensis* (Venecija, 1765) kao i Joannes Colthilf Strittera *Memoria populorum ...* Petropolis – Petrograd, 1774. godine. Vidi, također, dr. Enes Kujundžić. *Gazi Husrev-begova biblioteka: Pet stoljeća u misiji bošnjačke kulture* (Sarajevo: Gazi Husrevbegova biblioteka, El-Kalem, 1421/2000).

otomanskog perioda, koja je objavljena u zborniku *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, sv. 9 (Zagreb, 1920.). Svoj doprinos ovome poslu su dali Ferdinand Velc, čija se knjiga pod naslovom *Bibliografska grada o Bosni i Hercegovini (1488. - 1918.)* pojavila mnogo godina kasnije u Sarajevu 1991. godine, kao i Pavle Mitrović, Julijan Jelenić i Vladimir Ćorović.

Povoljniji uslovi za institucionalni rad na pripremi bibliografije Bosne i Hercegovine su nastali osnivanjem Narodne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu 31. oktobra 1945. godine. U izvještaju pripremljenom povodom 35. godišnjice postojanja ove biblioteke, dr. Ljubinka Bašović, u članku pod naslovom "Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine" (*Bibliotekarstvo*, XXII, 1-2, 1976, str. 14) daje živu sliku aktivnosti Biblioteke na području nacionalne bibliografije.

U radu na bosanskohercegovačkoj bibliografiji u periodu nakon Drugog svjetskog rata veoma aktivnu ulogu je imao Đorđe Pejanović koji je pripremio rad pod naslovom *Štampa u Bosni i Hercegovini 1850 – 1941*, a kojeg je objavila sarajevska Izdavačka kuća "Svjetlost" 1949. godine. Drugo prošireno izdanje ove još uvijek korisne publikacije se pojavilo 1961. godine.

Nakon duge pripreme stručni radnici Biblioteke su izradili *Bibliografiju članaka i ostalih priloga u bosanskim godišnjacima i zbornicima 1945 - 1970*, koja je objavljena 1977. godine. Prvi tomovi *Bibliografije bosanskohercegovačke knjige* su se pojavili 1978. godine. Poslije ovog početnog stadija, tekuća bibliografija Bosne i Hercegovine objavljuje sa više ili manje ažurnosti u predviđenim godišnjim serijama. S obzirom na ono što je urađeno do sada na ovom području zainteresirani mogu konsultirati malu ali poučnu publikaciju *Prilog bibliografiji Bosne i Hercegovine* koja je 1994. godine, također, izašla u izdanju ove kuće.

U članku kojeg je pripremio dr. Ante Kovačić pod naslovom "Kompleksno istraživanje bosanskohercegovačke pisane produkcije i izrada retrospektivne bibliografije" autor je pokušao da preciznije definiše retrospektivnu bibliografiju Bosne i Hercegovine i da se ona smjesti u širi kontekst historije pisane i štampane riječi ove zemlje. Članak je objavljen u *Bibliotekarstvu* (XXVII, 1982. str. 34-44). Dr. Kovačić ističe složenost ovog zadatka, naglašavajući da stvarna metodologija bibliografskog istraživanja mora u obzir uzeti geografske parametre, historijske periode i raznolikost jezika i pisama na kojima je ovo nasljeđe sačuvano ne samo u Bosni nego i u inostranstvu. U ovom poslu

jedan od prioriteta, prema njegovom mišljenju bio bi da se utvrdi i kompletira lista imena autora Bosne i Hercegovine.

U cilju izrade stvarne bibliografije monografskih publikacija *Bosniace* u obzir bi trebalo uzeti sljedeću periodizaciju:

- period srednjovjekovne Bosne prije 1463. godine;
- period od 1463. godine do kraja 18. i početka 19. vijeka;
- 1866 – 1878 – osnivanje prve štamparije u Sarajevu i kraj otomanske administracije;
- 1878 – 1918 – austrougarska uprava;
- 1918 – 1941 – period Kraljevine Jugoslavije;
- 1941 – 1945 – Drugi svjetski rat;
- 1946 – 1992 – period kada je Bosna i Hercegovina bila dio SFRJ;
- period od 1992. godine do danas.

Slična periodizacija bi se mogla izraditi i za serijske publikacije, ali počevši od 1850. godine kada je zahvaljujući Ivanu Franji Jukiću pokrenut prvi bosanskohercegovački časopis naslovljen *Bosanski prijatelj*.

U najnovijem razdoblju, dakle poslije 1992. godine, Bosna i Hercegovina je postala nezavisna država i zbog tragične ratne kataklizme ušla je u fokus svjetske medijske pažnje. U tom vremenskom rasponu u svijetu je publiciran veliki broj dokumentarnih zapisa u vezi sa Bosnom i Hercegovinom koji uključuju službene publikacije, knjige, članke u časopisima, sivu literaturu, arhivske dokumente, audiovizuelnu i digitalnu građu itd.

U vezi sa dugoročnim ciljem i potrebom za međunarodnom saradnjom da se sakupi *Bosniaca* i *Herzegovinica* i tako nadoknadi ono što je izgubljeno tokom rata, ozbiljniju pažnja stručne javnosti trebale bi privući preporuke proistekle sa sastanka grupe UNESCO-vih eksperata za rekonstituciju *Bosniace* i *Herzegovinice* koji je održan u Pragu 25. i 26. novembra 1994. godine. Stavka 2 ovog dokumenta definiira *Bosniacu* kao sve dokumente u bilo kojem formatu pisane ili objavljene:

- na teritoriji Bosne i Hercegovine u njenom historijskom okviru bez obzira na jezike na kojima su napisani i objavljeni,
- Bosni i Hercegovini na bilo kojoj teritoriji ili jeziku bez obzira na porijeklo autora.

Popis monografskih publikacija, koje su objavljene u Bosni i Hercegovini u ratnom periodu od 1991. do 1994. godine, također je

publicirala Narodna i univerzitetska biblioteka 1995. godine. Svezak sa popisom serijskih publikacija za period 1992 - 1996. godina objavljen je 1997. godine. Ova građa, čak i ako nije sveobuhvatna, korisna je za sve one koji se žele pobliže upoznati sa onim što je objavljeno u Bosni i Hercegovini u kritičnim godinama rata.

Bošnjačko književno naslijeđe u bibliografiji

Bošnjačko književno naslijeđe predstavlja dio ukupnog korpusa dokumentarne memorije Bosne i Hercegovine i kao takvo je predmet bibliografske stručne obrade ustanova koje se po prirodi svoje misije bave bibliografskim radom. U institucionalnom smislu u ovom poduhvatu posebno važnu ulogu igra Odjeljenje za bibliografiju pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu svojim izdanjima bibliografija za monografske publikacije, serijske publikacije i priloge u serijskim publikacijama. Tome treba pridodati bibliografije sa popisom slavističke građe koje izlaze u susjednim zemljama i u slavističkim centrima u svijetu. Stručni djelatnici Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, sa svoje strane, također, povremeno objavljuju bibliografske popise sa ovom specifičnom vrstom materijala. Važan doprinos ovome segmentu intelektualne djelatnosti dali su i daju pojedinci različitog profesionalnog profila. Među bošnjačkim autorima, na ovom polju su se posebno istakli Hamdija Kreševljaković, Osman Asaf Sokolović, Smail Balić, Hazim Šabanović, Mahmud-efendija Traljić, Muhamed Hadžijahić, Alija Bejtić, Alija Isaković, Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija, Bisera Nurudunović, a posebno Mustafa Ćeman.

Zbog specifične prirode pojedinih aspekata bošnjačkog književnog naslijeđa naniže smo iznijeli nekoliko primjera bibliografskog rada nekolicine autora u čijim je djelima raznolikost te baštine došla do punog izražaja.

Elementarne oblike bibliografskog popisivanja knjiga u Bošnjaka u prošlosti obično nalazimo uz biografije istaknutih poslenika pisane riječi. Nekoliko takvih kraćih biografija zabilježio je Ibrahim-beg Bašagić i objavio u bosanskim salnamama: *Salname-i vilayet-i Bosna* (u periodu 1283/1866 - 1295/1878) i *Bosna ve Hersek vilayeti salnamesi* (u periodu 1300/1882-1310/1892). Istraživanjem biografija Bošnjaka na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bavio se i njegov sin, poznati bošnjački pjesnik i istaknuti kulturni i

politički radnik Safvet-beg Bašagić, počinjući sa ogledom o Mahmud-paši Adniju, objavljenom u prvom broju *Bošnjaka*, 1895. godine i završavajući sa prikazom života Derviš-paše Bajezidagića u *Nadi* (I/1895), tekstom o Nerkesiji, također u *Nadi* (II/1896) i na kraju Sabitu Užičaninu u *Smotri Dalmatinskoj*.

Objavljujući 1900. godine svoju knjigu *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od godine 1453. do 1850.* (Sarajevo, 1900), Bašagić joj je pridodao kraći ogled naslovljen “Herceg-Bosna i Istočna prosvjeta”, u kome je predstavio književno stvaranje dvadeset i sedam Bošnjaka na istočnim jezicima sa biografskim podacima. Deceniju kasnije, 1910. godine u Beču je branio doktorsku disertaciju naslovljenu *Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der Orientalischen Literatur*, koja je 1912. godine objavljena na bosanskom jeziku kao *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1912.), u kojoj je obrađen život i književno stvaranje oko stotinu i trideset pjesnika i pisaca iz Bosne i Hercegovine koji su pisali na orijentalnim jezicima. Pored toga što ima širi kulturološki značaj, ovo djelo je vrijedno i kao izvor bibliografskih podataka. U njemu je literatura shvaćena u širem smislu, obuhvatajući, ne samo umjetničku prozu, nego i djela, odnosno njihove autore, iz oblasti prava, historiografije, filozofije, pa čak i empirijskih znanosti. Pozitivna ocjena se može primijeniti i na njegovo drugo, po obimu manje djelo, koje se po svome sadržaju nalazi u samoj žiži biografske literature u Bošnjaka. To je njegov leksikon *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Knjigu je prvi put stampala Matica Hrvatska u Zagrebu 1931. godine. U predgovoru, koji je objavio u *Novom Beharu*, autor kaže: “Ono što sam prikupio, ove sam godine (1930., prim. E. K.), u društvu sa prijateljem Alijom Nametkom, svrstao po alfabetskom redu i evo sada puštam djelo u javnost, makar bilo i nepotpuno.”

Bošnjačko književno nasljeđe na orijentalnim jezicima bilo je predmet interesiranja niza drugih bošnjačkih istraživača. Jedan od primjera za to je i književno-historijski rad Mehmeda Handžića naslovljen *Al-Gawahir-ul-asna fi taragimi ulama'i wa šu'arai Bosna* (*Sjajni dragulji biografija učenjaka i pjesnika Bosne*). Djelo je hadži Mehmed Handžić napisao tokom svojih studija na univerzitetu El-Azhar u Kairu i tamo ga i objavio 1349/1930. godine. Kasnije je doživjelo nekoliko izdanja u arapskom svijetu, a u Bosni je u najnovije vrijeme njegov prijevod sa originalnog arapskog objavljen u okviru *Izabranih djela* ovoga autora

(Sarajevo: Ogledalo, 1999). Tekst na 142 strane manjeg formata, počinje sa kratkim predgovorom, zatim napomenama o izvorima, gdje je spomenuto 23 naslova, počev od starijih arapskih bibliografija kao što je al-Gabarti, preko *Kašfu-z-zunun* Hadži Halife, do *aš-Šaqa'iq an-nu'maniya* Tašköprüzadea i *Hulasat-ul-atar* al-Muhibbija. Autor se kao izvorima koristio radovima *Qamusu-l-'a'lam* Šemsudina Samija i *Osmanli mu'eliferi* Muhameda Tahira na turskom jeziku. Handžić je koristio i niz izvora na bosanskom jeziku, ali to posebno ne ističe. Vidljivo je da se posredno služio i građom koju je našao u pojedinim antologijama poezije. Pored književnohistorijskih pitanja, autor se u uvodnom dijelu knjige (str.4-9) dotakao pitanja dolaska islama u Bosnu, čiju hronologiju naznačuje (str.9-10), podataka o stanovništvu (str.10-12) i procesa širenja islama (str.12-23). Na strani 23. počinje svoj prikaz pojedinih pisaca i njihovih djela. Na prvom mjestu su osnovni biografski podaci o Abu Bekru Dikriju, čijih nekoliko stihova na turskom jeziku i citira. Slijedeći unaprijed zadatu metodologiju, autor, ukoliko raspolaže podacima o životu pisca, donosi i rezultate njegove spisateljske aktivnosti, tj. naslove djela koje je napisao, sa nekim kraćim uzorkom, najčešće stihom ili kraćom pjesmom, uz navođenje u fusnotama izvora iz kojih je crpio podatke. Dopunivši ga nekim dodatnim podacima, autor je jednu verziju ovog djela objavio i na bosanskom jeziku pod naslovom *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana na orijentalnim jezicima* (Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1933).

Rijetko je ko bibliografiji Bošnjaka do sada pristupio s toliko radoznalosti i dao joj važan doprinos kao poznati bibliofil i bibliograf, uz to i istraživač privredne i kulturne historije Bosne i Hercegovine, Osman Asaf Sokolović iz Sarajeva (1883 – 1972). Ovaj pasionirani kolekcionar starih i rijetkih knjiga nije se ograničio samo na posao prikupljanja spomenika pisane riječi nego je dobar dio svog života posvetio istraživanju i studijama pisane ili štampane građe. Posebnu pažnju poklanjao je građi i istraživanjima koji se odnose na staru i rijetku knjigu. Tokom svoga rada došao je na ideju da uobliči cjelovit bibliografski pregled literarnog stvaralaštva Bošnjaka u periodu od 1878. do 1948.

Sačuvan je u rukopisu nacrt plana ovog njegovog prvorazrednog kulturnog a prije svega bibliografskog poduhvata. Ovaj projekt nosi naslov *Muslimani i islam u jugoslovenskoj knjizi 1878. - 1948. (bibliografski pregled)*. Autor je u ovom radu iznio

22 tematske cjeline u kojima je planirao obuhvatiti publicirana ostvarenja Bošnjaka za naznačeno razdoblje. U spomenutom nacrtu date su sljedeće skupine: Uvod, Muslimani pisci ćirilicom i latinicom, Muslimani pisci arabicom, Pseudonimi, Zajednički pisci, Nepoznati pisci, prevodioci i izdavači, Edicije islamskih društava, Izvještaj i edicije islamskih vjerskih ustanova, Spomenice, Dokumenti i memorandumi islamskih naroda, Narodne pjesme i sevdalinke, Kalendari, Novine i revije, Muslimani vlasnici ili urednici zajedničkih listova i revija, Muslimani pisci na orijentalnim jezicima, Muslimani pisci na evropskim jezicima, Izjave i cirkulari pojedinaca i organizacija, Muslimanska prosvjetna i ostala društva do 1908. godine, Islamski pseudonimi pisaca nemuslimana, Nekoja djela nemuslimana o islamu, Zaključna riječ, Abecedni popis pisaca.

Ovaj autentični bibliografski projekt ostao je, nažalost, nerealiziran, a uz to i vrlo malo poznat u naučnoj javnosti. Da je u cijelosti realiziran, bio bi to značajan doprinos inače nedovoljno bogatoj literaturi iz retrospektivne bibliografije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Istina, Sokolović je u periodu od 1955. do 1959. objavljivao dijelove svoga *Pregleda*, da bi na kraju bio štampan i kao separat *Glasnika Islamske vjerske zajednice*, glasila u kojem je Sokolović povremeno sarađivao. Ovaj njegov rad je naslovljen kao *Pregled štampanih djela na srpsko-hrvatskom jeziku muslimana Bosne i Hercegovine od 1878. do 1948. godine*, u nekoliko brojeva *Glasnika VIS*, Sarajevo, 6, 1955, 1-2, 5-7, 8-10, 7, 1956 (1957), 1-3, 4-6, 7-9, 10-12.

Raspored prezentirane građe, znatno reducirane u odnosu na navedenu prvobitnu zamisao, u *Glasniku* i *Separatu* sadržavao je sljedeće: Kratak predgovor, Djela pisana latinicom i ćirilicom, Nekoja zajednički izdana djela, Pseudonimi, Nepoznati pisci i prevodioci, Islamski ili orijentalni pseudonimi nemuslimana, Alfabetски popis pisaca i prevodilaca (latinica i ćirilica), Djela pisana arapskim slovima, Popis pisaca i prevodioca (arabicom), Zaključna riječ o arabici.

Godine 1959, u brošuri na 14 strana, štampan je nastavak *Pregleda*, a njime su obuhvaćeni novine i časopisi u vremenu od 1878. do 1948. godine (sa kratkom uvodnom bilješkom), muslimani vlasnici i urednici raznih posebnih i zajedničkih listova, takvimi/kalendari (samo uvodna bilješka). Naknadno, u *Glasniku VIS*, XI, (1960.), br. 1-2, na str. 34-35. objavljen je dio *Pregleda*

naslovljen sa *Novine i časopisi u vremenu od 1878. do 1948. godine*.²

Pri ocjenjivanju doprinosa Osmana A. Sokolovića bibliografiji Bošnjaka, koji je samo naizgled skroman, treba voditi računa o složenosti posla, odnosno poduhvata koji je on pokrenuo, različitosti pisama i jezika na kojima su Bošnjaci stvarali, zatim neadekvatnosti institucionalnog rada na bibliografiji Bosne i Hercegovine općenito u vrijeme kada je on ovaj posao i svoju zamisao želio realizirati. Naravno, treba podsjetiti da je kultura Bošnjaka jedan tok ukupne kulture Bosne i Hercegovine i da taj tok ima svoju mjeru preplitanja sa kulturama druga dva naroda sa kojima oni zajedno žive. S druge strane, savremena dostignuća u standardizaciji bibliografskog opisa knjižne građe općenito traže zajednički rad, kako pojedinaca tako u daleko većem obimu i institucija koje u fokusu svoga djelovanja imaju bibliografiju. Imajući to u vidu, može se bez pretjerivanja reći da je Sokolović uradio pionirski posao, koji kao takav ne bi smio ostati bez svojih nastavljača, ali u povoljnijim okolnostima i uz vođenje računa o zahtjevima moderne metodologije rada.

Dodatne informacije o ovom bibliografu ponudio je javnosti Alija Bećić u svome radu *Osman Asaf Sokolović i njegov prinos društvu i kulturi Bosne i Hercegovine*. (Sarajevo, Pokopno društvo Bakije, 1972).

U nevelikoj brošuri naslovljenoj *Bibliografija Prve muslimanske nakladne knjižare i štamparije (Muhameda Bekira Kalajdžića)* (Sarajevo, Udruženje ilmije u SR BiH, 1967) autorica Lamija Hadžiosmanović, pored uvoda, dala je opis izdavačke produkcije nakladne knjižare Muhameda Bekira Kalajdžića koja se sastoji od brižljivo prikazanih 77 publikacija. U drugom dijelu donesen je *Registar važnijih članaka u Biseru*, časopisu za širenje islamske prosvjete, koji je, i pored samo tri godišta izašla u Mostaru, ostavio vidnoga traga u kulturi Bošnjaka svoga vremena (1912, 1913, 1918. godine). Ovaj drugi dio *Bibliografije* (str. 24-45) i sam je podijeljen na dva dijela: *Književnost* i *Članci*. *Književnost* obuhvata prikaz radova raspoređenih po strukama: poezija, proza, drama, narodne pripovijetke, poslovice, zagonetke i dosjetke. Grupa *Članci* sadrži: opću grupu, filozofiju, psihologiju,

² Opširnije o Sokolovićevom bibliografskom radu vidjeti u tekstu Branka Čulića "Jedan zanimljiv bibliografski projekat" *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, I (1972), str. 113-117.

islamsku moralku, religiju, historiju, pedagogiju i školstvo, zatim nauku o književnosti, književnost uopće, teoriju književnosti, uporednu književnost, historiju jugoslavenskih književnosti, historiju perzijske književnosti, historiju turske književnosti, glazbu, muslimanske pravce u BiH, žensko pitanje i odjeljak *O listovima i časopisima*. U nastavku su dati pseudonimi i inicijali pisaca u *Biseru*, te imenski registar knjiga i članaka.

Korisne napomene i dopune za ovo izdanje dao je, u prikazu ove brošure, Alija Nametak i objavio ih u časopisu *Bibliotekarstvo*, XIV, 1- 2 (1968), str. 91-94. Ova pažljivo pripremljena publikacija, kada se gleda opće stanje bošnjačke literature bibliografskog žanra, svakako zaslužuje pažnju i studenata bosanskohercegovačke bibliografije zbog toga što je to jedna od rijetkih specijalnih bibliografija i da su je u svome radu slijedili drugi autori - do sada bismo imali nemali broj monografski oblikovanih bibliografija za ostalu građu koje nam još uvijek nedostaju.

Građa za bibliografiju muslimanske književnosti 1883-1971 Alije Isakovića, objavljena u časopisu *Život* (XXI, knj. XL, br. 4. i 5- 6, Sarajevo, 1972., str. 437- 467. i 571-604), sa 1.307 bibliografskih jedinica, data je hronološki i počinje sa 1883. godinom, kada je, prema autorovom mišljenju, štampana prva knjiga Bošnjaka pod naslovom *Risale-i ahlak: Pouka o lijepom i ružnom ponšanju*, koju je izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, bosanskim jezikom i latinikim pismom. Građa završava sa 1971. godinom. Autor je ovdje uvrstio sve štampane knjige do čijih podataka je mogao doći znatnim dijelom iz sekundarnih izvora, kao i podatke o radovima iz časopisa, a uvrštena su i neka djela, kako autor kaže, društvene naravi, dakle ne samo književna. Tu je i dio literature na stranim jezicima koja je, inače, rijetko bila predmet pažnje bibliografa, što je možda propust jer se zna, naprimjer, da je samo *Hasanaginica* najprevođenija balada na svim evropskim jezicima. Kada je u pitanju književno naslijeđe Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ono je u Isakovićevom radu rijetko predmet pažnje i uvršteni su samo oni radovi koji su prevedeni na bosanski ili neki drugi evropski jezik. U izradi svoje bibliografije autor se služio u njegovo vrijeme dostupnim izvorima, kao što su: Osman A. Sokolović, zatim Lina Štitić i Hamid Dizdar te Lamija Hadžiosmanović.

Pri ocjeni ove bibliografije treba reći da su joj mogući prigovori i metodološke naravi i sa stajališta cjelovitosti, ali treba imati u vidu da je njome, u tjeskobnim društvenim okolnostima u

kojima je nastala, autor temu bošnjačkog naslijeđa putem bibliografije uveo u cjelokupnu književnost Bosne i Hercegovine i time doprinio da se ona koliko-toliko počne tretirati u istoj ravni sa ostala dva toka književne produkcije u nas, srpskom i hrvatskom.

I, nakon više od trideset godina od njene pojave 1973. godine, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)* (Sarajevo, Svjetlost, 1973, 727 str.) Hazima Šabanovića ostaje validan putokaz za istraživanje starijeg knjižnog naslijeđa Bošnjaka. Njome je obuhvaćeno 239 bibliografskih jedinica podijeljenih u dvije cjeline, od kojih prva od broja 1 do 162 (str. 39. - 624.) počinje sa Mahmud-pašom Anđelovićem Adnijem i završava sa imenom Abdulaha Riđanovića. Druga cjelina je *Pisci koji nisu obrađeni* i proteže se od 625. do 716. strane. Nastala nakon dugogodišnjeg autorovog rada na bazi originalnih izvora, iako u podnaslovu nosi oznaku biobibliografije, ova knjiga se može smatrati i nekom vrstom književne historije koja se fokusira na specifičan dio bošnjačke duhovne baštine koja je tokom stoljeća nastala uglavnom u Bosni na istočnim jezicima. Oslanjajući se na tradiciju kojoj su inicijalni impuls prije svih dali Ibrahim-beg Bašagić svojim priložima u bosanskim *Salnamama*, zatim Safvet-beg Bašagić u svojoj knjizi *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912), te Mehmed Handžić u svojoj monografiji *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana* (1934.), ova Šabanovićeve knjiga predstavlja korak dalje u okupljanju relevantne građe jednog još uvijek malo poznatog ali relevantnog dijela duhovnog naslijeđa Bošnjaka koje se iskazalo na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Posmatrana kao bibliografski popis građe, ova knjiga ostaje nedovršena u onoj mjeri u kojoj njenom priređivaču nije bilo moguće da provjeri baš sve navedene bibliografske činjenice izvora kojima se služio i koje je citirao. Problemi praktične naravi sa kojima se autor suočio u oblikovanju svojih bibliografskih jedinica, kao što su imena autora pojedinih djela i njihovi naslovi, ostaju i dalje krupni zbog još uvijek neriješenog pitanja uniformne transkripcije imena autora. Praktična rješenja još nisu uobličena u standardnu formu, pa i dalje autorima generalno ostaje obaveza da se snalaze kako znaju i umiju. Knjiga kao izvor saznanja o bošnjačkim autorima koji su pisali na orijentalnim jezicima ipak ostaje vrijedan izvor podataka, ali je potrebno nastaviti rad na njenom tragu.

U knjizi *Kultura Bošnjaka - muslimanska komponenta* Smaila Balića (Wien, vlastita naklada, 1973), objavljenoj, dakle,

iste godine kada i *Književnost* Hazima Šabanovića, dat je historijski pogled na razvoj kulture Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i šire, pri čemu je poklonjena odgovarajuća pažnja različitim vidovima književnog stvaranja ovoga naroda u različitim historijskim epohama. Njen autor je 1978. godine u Beču objavio dopunu ovome svome radu pod naslovom *Die Kultur der Bosniaken. Supplement I. Inventar des bosnischen literarischen Erbes in orientalischen Sprachen*. U njemu autor kaže da se ovaj dodatak nadovezuje na obje prethodne knjige: *Kod pisaca ili djela o kojima ni kod Šabanovića ni kod mene nema osnovnih podataka bilo je potrebno posegnuti za drugim radovima*.³ Ovaj inventar se dodatno poziva i na pionirske rezultate istraživanja koje je dosegao Safvetbeg Bašagić. Balić, između ostalog, ističe da ova knjiga pruža uvid u do sada pronađeno orijentalno književno blago koje su stvarali ljudi porijeklom iz Bosne ili okolnih krajeva. Obuhvaćena su njihova imena i naslovi po njima stvorenih djela, te ukazano na literaturu u kojoj se mogu naći detaljniji podaci i o piscu i o djelu. Usporedbe radi, treba istaknuti da je Hazim Šabanović u svojoj *Književnosti* obradio 162 autora – 76 njih je spomenuo i predstavio kraćim, u rijetkim slučajevima i duljim bilješkama. Smail Balić je indicirao imena 370 pisaca i oko 680 naslova. Radi lakšeg snalaženja prilikom korištenju ovoga rada, treba reći da kurzivom tiskani brojevi u *Die Kultur der Bosniaken. Supplement (I)* upućuju na stranicu knjige *Kultura Bošnjaka* (Wien, 1973), gdje treba tražiti dodatne podatke, dok tamnije odštampani brojevi ukazuju na stranice knjige *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* Hazima Šabanovića (Sarajevo, 1973). Treba podsjetiti, na što ukazuje i sam Balić, da neke autore, kao što su to Abdullah 'Abdi ibn Muhammad al-Bosnawi, Nasuh ibn Abdullah al-Mitraqi, 'Ali ibn Abdullah al-Bosnawi Tabit, Muhammad Qadri Nasuh Pajić, Muhammad Tahir Bosnawi, Muhammad al-Bosnawi al-Hangi (Mehmed ef. Handžić) i Muhammad Tayib Okić, Šabanović uopće nije obradio, a neki nisu ni mogli biti obrađeni jer su se javili kasnije, poslije pripreme knjige, kao što su Ahmed Smajlović i Jusuf Ramić. Upravo ovaj *Dodatak*, uz njegovo pravilno korištenje, omogućava prilično zaokružen uvid u naslove djela i imena autora koji su među Bošnjacima stvarali na orijentalnim jezicima.

³ Balić, Smail. *Kultura Bošnjaka*. Wien: izdanje autora, 1973., 2. dop. izd. (Tuzla: R&R, 1994). Vidjeti također od istog autora *Die unbekannte Bosnien* (Koln etc., 1992).

Obiljem istražene i neistražene izvorne građe koristio se Fehim Nametak u pripremi svoga djela *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* (Sarajevo, El-Kalem, 1989), pa smo smatrali da mu je mjesto u ovom radu posebno zbog indicirane literature.

Neku vrstu sinteze dosadašnjih istraživanja općenito i po sebi vrijedan doprinos saznanju o ovoj vrste bošnjačke literature predstavljaju djela *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* Amira Ljubovića i Sulejmana Gvozdanića (Sarajevo, Orijentalni institut, 1995) i *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku* (Sarajevo, Orijentalni institut, 1996) Amira Ljubovića. Potrebno je ukazati da, pored prilično temeljito istraženog bošnjačkog naslijeđa na orijentalnim jezicima i dalje ostaje nasušna potreba istraživanja srednjovjekovnih izvora Bosne i Huma pisanih na narodnom jeziku (vladarske povelje, administrativno-pravni spisi, srednjovjekovni epitafi, i slično) kako bi se stekla cjelovitija slika dokumentarnog naslijeđa Bošnjaka. Izvjestan pomak u pristupu ovoj vrsti građe učinjen je objavljivanjem knjige *Bošnjačka epigrafika* (Sarajevo: BZK IP Preporod, 1999. 276 str.) Sulejmana Grozdanića i prvog sveska posvećenog starijoj književnosti u šestotomnom zborniku *Bošnjačka književnost u književnoj kritici* (Sarajevo: Alef, 1998) kojeg su priredili Enes Duraković, Esad Duraković i Fehim Nametak.

Bibliografija radova o *Hasanaginici* (1774-1974), *The Bibliographu of works on 'Hasanaginica'*, 1774-1974, Mustafe Ćemana koja objavljena na str. 621-692. u zborniku *Hasanaginica 1774-1974*, koji je priredio Alija Isaković (Sarajevo, Svjetlost, 1975), predstavlja rijedak primjer bibliografskog rada posvećenog jednoj dužinom nevelikoj baladi, što ju je prvobitno objelodanio talijanski etnograf i prirodoslovac Alberto Fortis na bosanskom jeziku i u talijanskom prijevodu u svojoj knjizi *Viaggio in Dalmazia 1774. godine* (Venecija, 1774).⁴ Bibliografija sadži 941 jedinicu i posebno je korisno sredstvo za istraživanja koji tragaju za recepcijom ove balade u svjetskim književnostima kroz mnogobrojne prijevode koje je doživjela ova pjesma od 1774. do

⁴ Balada *Hasanaginica* je po prvi put publikovana u *Viaggio in Dalmazia dell' Abate Alberto Fortis* (Venezia: Presso Alvise Milocco, MDCCLXXIV), Volume primo, str. 98–104.

danas. Bilo bi korisno da se građa ovdje objavljena dopuni i za period od 1974. do naših dana.

Kao što alhamijado literatura Bošnjaka ostvarena prije kraja 19. stoljeća predstavlja jedan tok njihove ukupne duhovne kulture bazirane na pisanoj riječi, takva je i cijela jedna oblast njihovog stvaranja na narodnom jeziku pisana bosančicom. Po svom sadržaju bitno vezana za bošnjačku usmenu književnost, posebno epiku, to je vrsta epistolarne književnosti, konkretnije pisma krajišničkih Bošnjaka nastala od 16. do 18. stoljeća, sa nekim primjerima i iz prve polovine 19. vijeka. Ona su ostala sačuvana u arhivama i privatnim zbirkama s druge strane granice nekadašnjeg Bosanskog pašaluka. Ova pisma su ugledni Bošnjaci, najčešće vojni zapovjednici upućivali preko granice hrvatskim časnicima u službi Austrije i Venecije, mletačkim providurima, uskočkim starješinama u mletačkoj službi, dubrovačkim vlastima te glavarima u Crnoj Gori. Ista vrsta korespondencije obavljala se preko Save sa sisačkim i karlovačkim komandantima, te mletačkim vlastima u Zadru, Omišu, Dubrovniku, zatim Risnu i Perastu. Ta pisma su pisana narodnim jezikom, u većini ikavski i ijekavski, ovisno od jezičke oblasti iz koje su upućivana. Autorstvo ovih knjiga, kako se imenuju u narodnoj pjesmi, podijeljeno je između pošiljalaca i pisara, a sva dosadašnja istraživanja ovih pisama ističu njihov narodni jezik i slažu se u pogledu naziva pisma, tj. bosančice, kojom su napisana.

Kao dokumenti pisane kulture Bošnjaka, ona nisu mogla biti zaobidena u razmatranju koje smo posvetili razvoju bibliografije Bošnjaka zbog važnosti koju imaju u ukupnoj našoj pismenosti na narodnom jeziku. Njima se posebno bavio Muhsin Rizvić u radu „Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književnosti“, *Godišnjak Instituta za jezik i književnost*, V (1976), 217-264, gdje je donio niz bibliografskih indikacija ove vrste književnohistorijske i jezičke građe čija je dokumentarna vrijednost neosporna i koja čeka dodatna istraživanja.

Za oblast narodne književnosti posebno je dragocjena *Bibliografija radova o narodnoj književnosti*, koju je u šest svezaka objavila Akademija nauka i umjetnosti BiH (Sarajevo, 1972- 1981). Također, treba ukazati i na postojanje *Bibliografije radova o književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima kod nas* objavljenju u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, 39, 1989. (1990), 231-286, čija je autorica Svjetlana Milić. Pri tome treba naglasiti da se ne

radi o bibliografiji u pravom smislu riječi nego o popisu literature na zadatu temu koji je nastao u povodu pripremanja naučnog skupa *Naša književnost na orijentalnim jezicima - rezultati i perspektive*, a cilj joj je bio obuhvatiti svu literaturu koja se odnosi na književnost na orijentalnim jezicima kod nas, počev od najstarijih biografija pjesnika i učenjaka pisanih još u osmanskome periodu, preko djela evropskih orijentalista i prvih članaka o ovoj književnosti u našoj štampi, do najnovijih monografija i radova objavljenih u savremenim orijentalističkim i drugim časopisima. Formalno, ovaj bibliografski popis obuhvatio je historije književnosti i priručnike, kataloge rukopisa, bibliografije, opća djela i, na kraju, popis skraćena. Način popisivanja, raspored građe i obuhvat ponuđenog materijala daju mogućnost da se zaključi da je ovdje više riječ o torzu ili nacrtu za bibliografski popisane građe na zadatu temu nego o bibliografiji u pravom smislu riječi, pa će ovome poslu biti potrebno iznova se vratiti. Navedene podatke treba uporediti sa onima koje su dali Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić u već pomenutom djelu *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* (Sarajevo, Orijentalni institut, 1995, 279 str.).

Na kraju treba istaći, u onoj mjeri u kojoj je to relevantno za našu temu, i važan doprinos Bisere Nurudinović popisivanju orijentalističke literature, koja je pripremila nekoliko svezaka građe pod naslovom *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike* (1945-1960), 1968, Ibid, (1961-1965), 1981, Ibid, (1918-1945), 1986. koju je objavio Orijentalni institut u Sarajevu.

Dugogodišnji rad na bibliografiji bosanskohercegovačke kulture Mustafe Ćemana iz Tešnja dostigao je kulminaciju u *Bibliografiji bošnjačke književnosti* (Zagreb, Sebil, 1994, 615 str.), u čijem uvodu autor navodi: "Bibliografija je rezultat moje želje i nastojanja da se objedini sve što je o bošnjačkoj književnosti napisano, kako bi bilo predloženo bogatstvo naše pisane riječi i kako bi se znanstvenicima olakšala daljnja izučavanja. Činilo se važnim da se literatura o bošnjačkoj književnosti izloži historijskim slijedom, kako bi čitaoci lakše uočili njen razvitak, koji je u izvjesnoj ovisnosti o historijskim okolnostima, da se lakše uoče usponi i padovi te njeno bogaćenje i siromašenje. Ovaj bibliografski slijed neka je vrsta sažete pripovijesti o našoj kulturi i našem prisustvu u islamskom i krišćanskom svijetu i kulturnim tokovima. Istovremeno, to je slika našeg kulturnog i književnog bogatstva, i književnojezičke samobitnosti. S obzirom na to da o

svakom objavljenom djelu postoji neki pisani trag, ovo je svojevrsna bibliografija (možda i biografija bošnjačke književnosti)”.⁵

Ovaj ambiciozni poduhvat obuhvatio je 16.845 bibliografskih jedinica, koliko ima ovaj rad na 615 stranica i u okviru tematskih cjelina: *Riječ zahvale*, predgovora naslovljenog sa *Petsto godina bošnjačke književnosti*, *Napomena*, *Kratice*, *Appendix*, te *Izvori* kojima se autor koristio. U *Predgovoru* autor iznosi kratku genezu rasta knjižne građe koju je obuhvatio svojom *Bibliografijom*, od one na arapskom, turskom i perzijskom jeziku do one na bosanskom jeziku, te alhamijado, narodne i savremene književnosti.

Metodologiju svoga rada autor je bliže objasnio u uvodnom dijelu knjige naslovljenom sa *Napomene*, uz navođenje odgovarajućih primjera. Posebno je relevantno objašnjenje predmetnog indeksa kojim su obuhvaćeni pisci i njihova djela, te radovi u kojima je pisano o istima, kao i odrednice iz različitih struka, među kojima su: Alhamijado književnost, Anali GHB, Antologije, Arabica, Baština, Behar, Bibliografije, Biografije, Bogumili, Bosanske salname, Bosanski jezik, Bosansko-turski učitelj, Bosna i Hercegovina, Bošnjak-Muallimi, Bošnjaci, Bošnjak, Ćirilica, Dar-al-hadis, Defteri, Derviši, Dijalekti, Drama, Epigrafika, Epistolografija, Epitafi, Estetika, Etika, Evlije, Filozofija, Hanefijski mezheb, Hasanaginica, Hercegovci, Hikmet, Hipokoristici, Historije književnosti, Hrvati, Hurem, Imena, Inteligencija, Islam, Janičari, Jedileri, Kaligafi, Kandoz, Književnosti, Kultura, Kur'an, Latinica, Medresa, Medžmua, Mitologija, Muslimani, Muslimanska biblioteka u Mostaru, Nacionalizam, Nacionalnost, Narodna književnost, Novi behar, Novi vijek, Ogledalo, Pismenost, Pjesništvo, Plemstvo, Pokršćavanje, Pozorište, Predaja, Prepisivači, Preporod, Prosvjeta, Putokaz, Putopis, Romanistika, Romantizam, Romi, Rukopisi, Sarajevski cvjetnik, Seobe - hidžra, Sidžil, Skriptorij, Slaveni, Slikari, Slobodna riječ, Srbi, Šerijat, Tarikat, Tefsir, Tekije, Turbeta, Turci, Turcizmi itd.

Ukupna građa je, inače, raspoređena hronološki počevši od 1466. godine do 1989, koja se završava bibliografskom jedinicom

⁵ Ćeman, Mustafa. *Bibliografija bošnjačke književnosti* (Zagreb: Sebil, 1994), str. 13

broj 15.569, a zatim su alfabetskom rasporedu dodate bibliografije i odrednice, te appendix od broja 15.570. do broja 16.845.

Kada je riječ o dijelu bošnjačke književnosti na istočnim jezicima, u *Bibliografiju* su, pored imena autora i naslova originala, uvršteni i komentari (šarh), glose (hašiya), rasprave (risale), biografije (manaqib) kao i djela u kojima se nalaze fragmenti iz biografije, biografski podaci. Bibliografija, također, donosi i prijepise ovih djela uz podatke o imenu pripisivača, godinu, mjesto i godinu prijepisa i lokacije rukopisa, uključujući eventualno i izvor podataka. Autor se u znatnoj mjeri koristio djelom M. Ždralovića *Bosansko-hercegovački prepisivači u arabičkim rukopisima*, sv. I-II (Sarajevo, Svjetlost, 1988), što i sam priznaje (str. 15).

Autor se posebno bavio pitanjem literature nastale kao rezultat pripremanja ili prepisivanja rječnika bosanskog jezika, od kojih je posebno istakao jedan četverojezični priručnik arapsko-perzijsko-grčko-bosanski (rukopis u Aja Sofiji, Istanbul, br. 4739-4750), kao i bosansko-turski rječnik u stihu Muhameda Hevajje Uskufija, poznat kao *Maqbul-i Arif* ili *Potur şahidija*.

U okviru teme *Narodna književnost* pažnja je poklonjena podtemama epika, Nasrudin Hodža, Hasanaginica i sevdah.

Uz bibliografiju (str. 37-449), zatim appendix (str. 451-486), te izvore kojima se služio (484-494) autor je donio i niz indeksa koji u cjelini služe korisnicima kako bi u knjizi sa ovolikim brojem bibliografskih podataka lakše mogli pronaći traženu informaciju.

Gledano i formalno i sadržinski, autor se, zbog heterogenosti građe koju je obradio, sreo sa nizom gotovo nerješivih problema. Prije svega, zbog toga što su se na jednom mjestu našla rukopisna i štampana građa, zatim monografske publikacije i prilozi u serijskim publikacijama. Obje ove činjenice, da ne nabrajamo druge, prisilile su ga da u značajnoj mjeri odstupa od standarda prihvaćenih za bibliografski opis. Autor, naime, nigdje i ne navodi da se služio nekom od normi ili standarda, bilo za cjelovit ili skraćeni opis bibliografskih jedinica koje je uvrstio u svoj rad. Tu je i problem transkripcije građe na istočnim jezicima, zatim redoslijed elemenata u imenima autora ranijeg perioda. Korisniku je posebno nepraktično to što je knjižna produkcija jednog te istog autora rasuta kroz čitavu knjigu, pa ju je veoma teško posmatrati kao organski povezanu cjelinu. Sam autor kaže: "Pošto mnogi izvori nisu bili dostupni za istraživanje, nesumnjivo je da se ova bibliografija ne može smatrati potpunom. Korisnik se može služiti i

bibliografijama pojedinih književnika, koje su navedene u predmetnom indeksu pod odrednicom *Bibliografije*” (str. 19).

Kada su u pitanju manjkavosti tehničke naravi, one su brojne i nastale su, pretpostavljamo, tokom štampanja, kao što su pogrešno odštampana pojedina slova, ali i imena, pa i atribucija autorstva često se može dovesti u pitanje. Ova i druga pitanja tražit će dodatnu elaboraciju. Ipak, u cjelini gledano, ovo je svakako dobrodošla prnova skromnom obimu bibliografske literature u Bošnjaka, iako joj nedostaje značajan i svakako nezaobilazan segment srednjovjekovnog perioda.

Plodotvoran rad na istraživanju baštine Bošnjaka, posebno u domenu biografije i bibliografije rahmetli hafiza Mahmuda Traljića još nije na odgovarajući način istražen niti valjano evoluiran. Taj posao, svakako bi trebalo ubrzati, posebno nakon pojave zbornika radova naslovljenog *Iz kulturne historije Bošnjaka* (Travnik: Borac, 1999) ovoga autora. Dosta aktuelnih podataka o bibliografskom istraživanju u Bosni i Hercegovini općenito sadrži i knjiga pod naslovom *Rekonstrukcija pamćenja: bibliografija Bosne i Hercegovine i svjetski bibliografski izvori* (Sarajevo: Svjetlost, 2000.) Enesa Kujundžića, kao i knjiga *Stručna sehara za savremenog bibliotekara* (Sarajevo: Lapis, 2008.) istog autora.

Summary

The Bosniac literary heritage has been accumulated throughout centuries in various formats (manuscripts and printed books), different languages (Bosnian, Arabic, Turkish and Persian) and variety of scripts (Bosančica, Latin, Cirylic). However, this entire heritage has not been, except in few intances, the subject of particular Bibliography. The earliest lists of books and archival artefacts, which constitute this precious collections, are to be found in the records of of Shari'a courts particularly in Sarajevo. In XX century there was a number of authors (H. Kreševljaković, S. Bašagić, Osman Asaf Sokolović, M. Ćeman etc.) who took serious interest in preparing bibliographies and catalogues of book collections.

Key words: Bibliography, Bosniacs, Literary heritage, lists of books, Bibliographic description.